

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

POLISEMANTIK FRAZELOGIZMLARNING NUTQIY REALLASHUVI VA USLUBIY IMKONIYATLARI

Abdumusayeva Zilola Ortiqboy qizi
Toshkent amaliy fanlar universiteti, magistrant

Annotatsiya

Mazkur maqolada polisemantik frazeologik birliklarning nutqiy voqelanish mexanizmi va ularning uslubiy imkoniyatlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqot frazeologik birlikni statik lug'aviy birlik sifatida emas, balki turli nutqiy sharoitlarda turli semantik qatlamlarni tanlab faollashtiruvchi dinamik tizim sifatida talqin qilishga asoslanadi. Tahlil materiali sifatida o'zbek tilidagi polisemantik frazeologizmlar korpusi jalb etilib, ularning badiiy, publitsistik va og'zaki nutqdagi voqelanish xususiyatlari qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklarning uslubiy salmog'i ularning ichki semantik tuzilishidan ko'ra, aynan nutqiy vaziyatda qaysi ma'no qatlamining faollashishi bilan belgilanadi. Mazkur yondashuv frazeologik semantika va uslubshunoslik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashtiradi hamda frazeologizmlarning real nutqdagi funksional imkoniyatlarini chuqurroq tushuntirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik polisemiya, nutqiy voqelanish mexanizmi, kontekstual faollashuv, uslubiy differentsiatsiya, baholovchi-pragmatik yuklama, semantik dinamika, diskursiv tanlov.

РЕЧЕВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОЛИСЕМАНТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Абдумусаева Зилола Ортиқбой қизи
Ташкентский университет прикладных наук, магистрантка

Аннотация

В статье системно анализируются механизмы речевой реализации полисемантических фразеологических единиц и их стилистические возможности. Исследование основано на понимании фразеологизма не как статической лексической единицы, а как динамической системы, способной актуализировать различные семантические слои в зависимости от коммуникативных условий. В качестве эмпирического материала используется корпус узбекских полисемантических фразеологизмов, чья реализация рассматривается в художественном, публицистическом и разговорном дискурсе. Результаты показывают, что стилистическая значимость фразеологических единиц определяется не столько их внутренней семантической структурой, сколько выборочной актуализацией определённых семантических слоёв в конкретных речевых ситуациях. Такой подход позволяет углубить представление о взаимодействии фразеологической семантики и стилистики.

Ключевые слова: фразеологическая полисемия, механизмы речевой реализации, контекстуальная актуализация, стилистическая дифференциация, оценочно-прагматическая нагрузка, семантическая динамика, дискурсивный отбор.

SPEECH REALIZATION AND STYLISTIC POTENTIAL OF POLYSEMANTIC PHRASEOLOGICAL UNITS

Abdumusayeva Zilola Ortiqboy qizi
Tashkent University of Applied Sciences, Master's Student

Abstract

This article examines the mechanisms of contextual realization of polysemantic phraseological units and their stylistic potential. The study is grounded in the assumption that phraseological units should not be treated as static lexical entities, but rather as dynamic systems capable of activating different semantic layers depending on communicative conditions. The analysis is based on a corpus of Uzbek polysemantic phraseological units, whose realizations are comparatively explored across literary, journalistic, and spoken discourse. The findings demonstrate that the stylistic value of phraseological units is determined not by their inherent semantic structure alone, but by the selective activation of specific semantic layers within particular contexts. This approach contributes to a more precise understanding of the interaction between phraseological semantics and stylistics, highlighting the functional flexibility of phraseological units in real discourse.

Keywords: phraseological polysemy, mechanisms of contextual realization, contextual

activation, stylistic differentiation, evaluative-pragmatic load, semantic dynamics, discourse-driven selection.

Frazeologik birlik til tizimida shakliy barqarorlik va semantik yaxlitlikning kesishgan nuqtasida shakllanadigan murakkab hodisadir. U tayyor holda qoʻllanishi bilan ajralib tursa-da, uning mazmuniy namoyon boʻlishi nutq jarayonida qatʼiy bir xilda takrorlanmaydi. Aksincha, frazeologik birlik har bir konkret nutqiy vaziyatda oʻzining semantik imkoniyatlaridan turlicha foydalanadi. Bu xususiyat, ayniqsa, polisemantik frazeologizmlarda yaqqol namoyon boʻladi: bitta frazeologik birlik turli kontekstlarda turli maʼno qatlamlarini yuzaga chiqaradi va shu orqali nutqiy mazmunni oʻziga xos tarzda shakllantiradi. Shu sababli frazeologik koʻp maʼnolilikni faqat lugʻaviy maʼnolar yigʻindisi sifatida talqin qilish yetarli emas. Bu hodisa, avvalo, nutqiy tanlov va kommunikativ ehtiyoj bilan belgilanadigan dinamik jarayon sifatida qaralishi lozim. Frazeologizmning qaysi maʼno qatlami faollashishi nutqiy vaziyat, soʻzlovchining niyati, uslubiy muhit va matnning ichki semantik yoʻnalishi bilan uzviy bogʻliq boʻladi.

Oʻzbek tilshunosligida frazeologik birliklarning semantik tuzilishi, lingvokulturologik asoslari, pragmatik xususiyatlari va nutqdagi qoʻllanishiga doir qator izlanishlar olib borilgan [1, 3, 4, 5, 7, 8]. Ushbu tadqiqotlar frazeologizmlarning ichki maʼno mexanizmini, milliy-madaniy yukini hamda baholovchi imkoniyatlarini ochib berishda muhim ilmiy tayanch yaratadi. Biroq mazkur yoʻnalishlarda eʼtibor koʻproq frazeologik birlikning umumiy semantik tavsifiga qaratilib, uning aynan nutqiy jarayonda qaysi maʼno qatlami bilan voqelanishi va bu tanlovning uslubiy natijalari yetarli darajada markazlashtirilmagan.

Amaliy materiallar bu masalaning dolzarbligini yanada aniqroq koʻrsatadi. Masalan, **adi-badi aytishmoq** frazeologizmi bir kontekstda yengil, erkin suhbatni anglatgan boʻlsa, boshqa vaziyatda keskin ogʻzaki toʻqnashuvni bildiradi. **Aqli kirdi** bir holatda yetilish jarayonini, boshqa holatda esa kechikib anglashni ifodalaydi. Xuddi shuningdek, **baland kelmoq** bir vaziyatda oddiy ustunlikni, boshqa vaziyatda esa bosim va zoʻravonlik ohangini yuzaga chiqaradi. Bu misollar shuni koʻrsatadiki, frazeologik polisemiya maʼnolar koʻpligidan iborat statik hodisa emas, u kontekst tomonidan boshqariladigan, tanlab faollashuvchi semantik tizimdir.

Mazkur maqolaning maqsadi polisemantik frazeologizmlarning nutqiy voqelanish mexanizmini va ularning uslubiy imkoniyatlarini izchil tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida oʻzbek tilidagi polisemantik frazeologik birliklar tanlandi, predmeti esa ularning turli nutq koʻrinishlarida qanday semantik qatlam bilan yuzaga chiqishi va bu jarayonning uslubiy salmogʻi bilan belgilanadi. Ishda semantik, kontekstual, qiyosiy-uslubiy va pragmatik tahlil usullari qoʻllanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi frazeologik birlikni tayyor semantik struktura sifatida emas, balki nutqiy jarayonda maʼno qatlamlarini faol ravishda tashkil etuvchi dinamik birlik sifatida talqin qilishda namoyon boʻladi. Ushbu yondashuv frazeologik semantika va uslubshunoslik oʻrtasidagi aloqani aniqlashtirishga xizmat qiladi hamda frazeologizmlarning real nutqdagi funksional imkoniyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Frazeologik birlikni ilmiy oʻrganish dastlab uning turgʻunligi va tayyor holda takror qoʻllanish xususiyati bilan izohlangan boʻlsa, keyingi bosqichlarda ushbu hodisaga nisbatan yondashuv tubdan oʻzgardi. Zamonaviy tilshunoslikda frazeologizm faqat shakliy jihatdan barqaror konstruksiya sifatida emas, balki ichki semantik qatlamlarga, konnotativ yuklamaga va nutqiy faollikka ega murakkab tizim sifatida talqin qilinadi. Bu esa frazeologiyani statik birliklar yigʻindisidan dinamik nutqiy hodisaga aylantiradi.

Gʻarb tilshunosligida frazeologiya masalalari, avvalo, frazeologik birlikning chegaralarini aniqlash, idiomatiklik darajasini belgilash hamda uning variativ imkoniyatlarini izohlash orqali rivojlandi. Harald Burger tomonidan ilgari surilgan konsepsiyada frazeologik birlik koʻp soʻzli, nisbatan turgʻun, biroq modifikatsiyaga ochiq tizim sifatida qaraladi [2, 11–26]. Bu yondashuv frazeologizmni mutlaq qotib qolgan shakl sifatida emas, balki struktur jihatdan barqaror boʻlsa-da, kontekst va pragmatik omillar taʼsirida faol ishlovchi birlik sifatida tushunishga imkon beradi. Aynan shu nuqtai nazar polisemantik frazeologizmlarni izohlashda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u maʼno qatlamlarining nutqiy sharoitga bogʻliq holda tanlab faollashishini nazariy jihatdan asoslaydi.

Rus tilshunosligida frazeologiya nazariyasi semantik tipologiya asosida yanada chuqurroq ishlab chiqildi. V.V. Vinogradov frazeologik birliklarni semantik birikish darajasiga koʻra tasniflab, ularning ichki semantik yaxlitligini aniqlashga asos soldi [9, 140–161]. Ushbu tasnif frazeologizmni erkin birikmadan farqlash mezonlarini belgilash bilan birga, uning semantik tuzilishi qanday shakllanishini ham koʻrsatadi. A.V. Kunin esa frazeologik birlikni yanada kompleks tizim sifatida tavsiflab, uning ichki shakli,

konnotativ qatlamlari, ekspressiv imkoniyatlari hamda kontekst bilan o'zaro aloqasini izchil tahlil qiladi [6, 44–62]. Ayniqsa, frazeologizm va kontekst o'rtasidagi munosabatga doir qarashlar polisemantik birliklarning nutqiy voqelanish mexanizmini tushuntirishda muhim metodologik asos yaratadi. Bu yondashuv frazeologik ma'noning oldindan qat'iy berilgan birlik emas, balki nutq jarayonida aniqlanadigan va konkretlashadigan hodisa ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek tilshunosligida frazeologiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bir necha barqaror ilmiy yo'nalishlarni shakllantirdi. Semantik yondashuvlarda frazeologik birlikning ichki ma'no tuzilishi va komponentlari tahlil qilinadi, lingvokulturologik izlanishlarda esa uning milliy-madaniy mazmuni va obrazli tabiati ochib beriladi. Lingvopragmatik tadqiqotlar frazeologizmning nutq subyekti, baholash, emotsional ta'sir va kommunikativ niyat bilan bog'liqligini yoritadi, transformatsion yondashuv esa uning nutq jarayonida o'zgarish xususiyatlarini ko'rsatadi. Ushbu yo'nalishlarning har biri frazeologik birlikning muayyan jihatini chuqur ochib bergan bo'lsa-da, ular asosan umumiy tavsif doirasida qolib, polisemantik frazeologizmlarning aynan nutqiy sharoitda qaysi ma'no qatlami bilan faollashishini tizimli tarzda tahlil qilishga yetarli darajada e'tibor qaratmagan.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, frazeologiya bo'yicha mavjud ilmiy tajriba uch muhim xulosaga olib keladi. Birinchidan, frazeologik birlikni talqin qilish shakliy turg'unlik doirasidan chiqib, semantik va pragmatik murakkablik tomon kengaygan. Ikkinchidan, rus tilshunosligida ishlab chiqilgan tipologik va semantik modellarning ahamiyati ushbu sohaning nazariy asosini mustahkamladi. Uchinchidan, o'zbek tilshunosligida frazeologik birlikning turli jihatlarini chuqur o'rganilgan bo'lsa-da, polisemantik frazeologizmlarning nutqiy voqelanish mexanizmi hali mustaqil tadqiqot yo'nalishi sifatida to'liq shakllanmagan.

Demak, mazkur maqola mavjud ilmiy an'anani rad etmaydi; aksincha, uni yangi nazariy yo'nalishda — nutqiy faollashuv tamoyili asosida birlashtiradi. Frazeologik birlikning semantik imkoniyatlari aynan nutq jarayonida qanday ishga tushishini aniqlash orqali ushbu tadqiqot frazeologiya nazariyasini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Mazkur tadqiqotning empirik asosini o'zbek tilidagi polisemantik frazeologik birliklardan tashkil topgan maxsus korpus tashkil etadi. Korpus tarkibiga bitta frazeologik birlikning kamida ikki xil semantik qatlamda qo'llangan namunalari kiritildi. Ushbu materiallar frazeologik birliklarning nutqiy sharoitga qarab qanday ma'no bilan voqelanishini kuzatish va ularning uslubiy funksiyasini aniqlash uchun yetarli zamin yaratadi.

Tadqiqot materiali sifat jihatidan saralangan bo'lib, unga **adi-badi aytishmoq, aqli kirdi, aqli yetadi, bag'ri keng, baland kelmoq, barmog'ini tishlamoq, bel bog'lamoq, bino qo'ymoq** kabi polisemantik frazeologizmlar kiritildi. Mazkur birliklar turli nutq ko'rinishlarida — badiiy, publitsistik va og'zaki nutqda — turlicha semantik qatlamlar bilan namoyon bo'lishi bilan ajralib turadi. Shu bois ular polisemantik frazeologizmlarning nutqiy faollashuv mexanizmini tahlil qilish uchun reprezentativ material sifatida xizmat qiladi.

Material tanlashda bir necha qat'iy mezonlarga amal qilindi. Avvalo, tanlangan birlikning polisemantik tabiati kontekst orqali isbotlangan bo'lishi shart deb belgilandi. Ikkinchidan, har bir misol frazeologizmning faqat potentsial ma'nolarini emas, balki konkret nutqiy vaziyatda aynan qaysi ma'no qatlami faollashganini ko'rsatishi talab qilindi. Uchinchidan, tahlil uchun uslubiy yukka ega birliklar tanlandi, ya'ni baholovchi, emotsional, irodaviy yoki dialogik semantik komponentlarni o'zida mujassam etgan frazeologizmlar ustuvor hisoblandi. Nihoyat, oddiy variantlilik yoki sinonimik almashuv hodisalari polisemantik hodisa sifatida emas, balki yordamchi fon sifatida baholandi.

Tadqiqotning asosiy tahlil birligi sifatida frazeologik birlikning o'zi emas, balki uning kontekstdagi voqelanishi qabul qilindi. Shu nuqtai nazardan, har bir frazeologizm ikki bosqichda ko'rib chiqildi: dastlab uning yadro ma'nosi va hosila ma'no qatlamlari ajratildi, so'ngra konkret nutqiy vaziyatda aynan qaysi semantik qatlam faollashgani aniqlandi. Bunday yondashuv frazeologik birlikning semantik hajmi bilan uning uslubiy funksiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni izchil kuzatish imkonini beradi.

Tadqiqotda bir necha o'zaro bog'liq metodlar majmuasidan foydalanildi. Semantik tahlil frazeologik birlikning ichki ma'no tuzilishini aniqlashga xizmat qildi. Kontekstual tahlil ma'no qatlamining nutqiy vaziyatga mos ravishda qanday tanlanishini ochib berdi. Komponent tahlil yadro va periferik semantik unsurlarni ajratish imkonini berdi. Qiyosiy-uslubiy yondashuv turli nutq ko'rinishlarida frazeologizmlarning funksional farqlarini aniqlashga xizmat qildi. Pragmatik talqin esa frazeologik birliklarning baholovchi kuchi, emotsional yuklamasi va kommunikativ vazifasini aniqlashda asosiy metod sifatida qo'llandi.

Mazkur metodologik yondashuv frazeologik birlikni lugʻaviy darajada muzlatilgan birlik sifatida emas, balki nutqiy jarayonda faol ishlovchi semantik tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi. Natijada polisemantik frazeologizmlarning uslubiy salmogʻi ularning ichki maʼno tuzilishidan emas, balki aynan nutqiy sharoitda qaysi semantik qatlamning faollashishi bilan belgilanadi.

Badiiy nutq polisemantik frazeologizmlarning eng faol va murakkab voqelanish maydonlaridan biridir. Bu muhitda frazeologik birlik faqat nominativ vosita sifatida emas, balki estetik, psixologik va baholovchi funksiyalarni bir vaqtning oʻzida bajaruvchi koʻp qatlamli ifoda vositasiga aylanadi. Shu sababli frazeologizmning qaysi semantik qatlami faollashishi koʻpincha bevosita mazmuniy ehtiyoj bilan emas, balki matnning ichki dramatik tuzilishi, obrazlar tizimi va muallifning estetik niyati bilan belgilanadi.

Polisemantik frazeologizmlarning badiiy matndagi eng muhim xususiyati shundaki, ular turli semantik qatlamlar orqali voqea rivojiga moslashadi va shu jarayonda mazmunni ixcham, ammo chuqur ifodalaydi. Masalan, **barmogʻini tishlamoq** frazeologizmi bir kontekstda bevosita hayrat va ojizlik reaksiyasini ifodalasa, boshqa vaziyatda kechikkan anglash yoki afsusning ichki holatini bildiradi. Bu ikki qatlamning farqi faqat semantik emas, balki badiiy-funksional jihatdan ham namoyon boʻladi: birinchi holatda voqea keskinligini, ikkinchisida esa psixologik ichki burilishni ifodalaydi. Shu tariqa frazeologizm voqea dinamikasini izohlashsiz, lekin aniq va taʼsirli tarzda berish imkonini yaratadi.

Badiiy matnda baholovchi frazeologizmlar ham muhim estetik funksiyani bajaradi. **bino qoʻymoq** birikmasi bir holatda shaxsning oʻziga ortiqcha baho berishini kinoyaviy tarzda ochib bersa, boshqa vaziyatda muayyan narsaga yoki shaxsga ijobiy munosabatni bildirishi mumkin. Ushbu semantik almashuv qahramon xarakterini turli rakurslarda yoritish imkonini beradi: kinoyaviy qatlam orqali tanqidiy portret yaratilsa, ijobiy qatlam orqali iliq munosabat ifodalanadi. Demak, frazeologizm bu yerda nafaqat maʼno, balki muallif pozitsiyasini ham tashuvchi vosita sifatida namoyon boʻladi.

Shunga oʻxshash tarzda **bagʻri keng** frazeologizmi ham ikki xil semantik yoʻnalishda ishlaydi: bir holatda shaxsga xos bagʻrikenglikni bildirsa, boshqa kontekstda kenglik, panoh beruvchi makon obrazini ifodalaydi. Badiiy nutqda bu ikki qatlam oʻrtasidagi oʻtish oddiy semantik siljish emas, balki tasvir obyektining koʻlamini kengaytiruvchi uslubiy mexanizm sifatida namoyon boʻladi. Natijada frazeologizm konkret shaxs xususiyatidan umumlashtirilgan estetik obrazga koʻtariladi.

Harakat va qaror bilan bogʻliq frazeologizmlar badiiy matnda voqea dinamikasini ichki jihatdan kuchaytiradi. **bel bogʻlamoq** frazeologizmi tashqi tayyorgarlikni bildiruvchi maʼnodan ichki qatʼiyat va qaror ifodasiga oʻtadi. Bunday semantik siljish qahramonning tashqi harakatidan koʻra uning ichki irodaviy holatini markazga chiqaradi. Xuddi shuningdek, **baxti ochildi** frazeologizmi ham turli kontekstlarda turlicha semantik yuk bilan namoyon boʻladi: bir holatda ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatni, boshqa holatda esa umumiy hayotiy burilishni ifodalaydi. Bu orqali frazeologizm voqeani tafsilotlashsiz umumlashtirilgan, ammo semantik jihatdan boy shaklda ilgari suradi.

Dialogik nutq badiiy matnda polisemantik frazeologizmlarning yana bir faol voqelanish sohasidir. **baland kelmoq** frazeologizmi bir kontekstda oddiy ustunlikni bildirsa, boshqa vaziyatda bosim oʻtkazish yoki hukmronlik qilish maʼnosini yuzaga chiqaradi. Bu farq dialogda qahramonlar oʻrtasidagi kuch nisbatini ochishda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Shuningdek, **adi-badi aytishmoq** frazeologizmi ham yengil suhbatdan tortib keskin ogʻzaki ziddiyatgacha boʻlgan semantik oraliqni qamrab oladi. Bunday birliklar dialogni tabiiylashtiradi, nutqni individuallashtiradi va ziddiyatning bosqichma-bosqich kuchayishini ixcham tarzda ifodalaydi.

Umuman olganda, badiiy matnda polisemantik frazeologizmlar uch asosiy funksiyani bajaradi: birinchidan, qahramonning ruhiy holatini ixcham va obrazli ifodalaydi; ikkinchidan, muallifning baholovchi pozitsiyasini yashirin yoki ochiq tarzda matnga singdiradi; uchinchidan, matnning estetik zichligini taʼminlaydi. Ushbu funksiyalar aynan frazeologik birlikning koʻp maʼnoli tabiatiga tayanadi: qaysi semantik qatlam tanlansa, matnning ichki ohangi ham shunga mos ravishda shakllanadi. Demak, badiiy nutq polisemantik frazeologizmlarning semantik va uslubiy imkoniyatlari eng toʻliq namoyon boʻladigan asosiy nutqiy maydondir.

Publitsistik nutq polisemantik frazeologizmlarning baholovchi va taʼsirchan imkoniyatlari eng faol ishga tushadigan nutqiy maydonlardan biridir. Bu uslubda til vositalari nafaqat axborot uzatish, balki oʻquvchini muayyan munosabatga yoʻnaltirish vazifasini ham bajaradi. Shu sababli frazeologik birliklar publitsistik matnda koʻpincha nominativ vazifadan chiqib, baholovchi va ijtimoiy yoʻnaltirilgan semantik qatlamni markazga olib chiqadi.

Polisemantik frazeologizmlarning ushbu muhitdagi asosiy xususiyati shundaki, ular oʻz semantik imkoniyatlaridan publitsistik ehtiyojga eng mos keladigan qatlamni tanlab faollashtiradi. Natijada frazeologizm fakti tavsiflash vositasidan koʻra, unga nisbatan pozitsiyani ifodalovchi vositaga aylanadi.

Masalan, *bir pul* frazeologizmi “qadr-qiymatsiz” ma’nosidan tashqari “foydasiz”, “natijasiz” mazmunini ham ifodalaydi. Publitsistik nutqda aynan shu ikkinchi qatlam faolroq ishlaydi, chunki u murakkab izohsiz tezkor salbiy baho berish imkonini yaratadi. Shu tariqa frazeologizm semantik tavsifdan baholovchi hukm darajasiga ko’tariladi. Publitsistik matnda ziddiyat va kuch nisbatini ifodalovchi frazeologizmlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. *Baland kelmoq* frazeologizmi bir kontekstda oddiy ustunlikni bildirsa, boshqa kontekstda bosim o’tkazish yoki hukmronlik qilish ma’nosini yuzaga chiqaradi. Aynan ikkinchi qatlam publitsistik nutqda faolroq bo’lib, ijtimoiy yoki siyosiy jarayonlardagi kuch munosabatlarini ixcham ifodalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan frazeologizm real vaziyatni tasvirlash bilan birga, uning baholovchi talqinini ham o’zida mujassam etadi. Xuddi shunday, javobgarlik va ayb yuklash bilan bog’liq frazeologizmlar publitsistik nutqda kuchli pragmatik yukga ega bo’ladi. Masalan, *bo’yniga qo’ymoq* frazeologizmi voqea sababini muayyan subyekt zimmasiga yuklashni bildiradi. Bu birlik orqali matnda aybning taqsimlanishi nafaqat bayon qilinadi, balki muayyan baholovchi pozitsiya ham mustahkamlanadi. Natijada frazeologizm fakti qayd etish vositasi emas, balki interpretatsiya mexanizmi sifatida ishlaydi.

Publitsistik nutqda jamoatchilik reaksiyasini ifodalovchi frazeologizmlar ham muhim rol o’ynaydi. *Boshiga ko’tarmoq* bir kontekstda shovqin-suronni anglatgan bo’lsa, boshqa holatda ortiqcha ulug’lashni bildiradi. Bu ikki qatlam publitsistik matnda turli funksiyani bajaradi: birinchisi voqea atrofidagi tashqi faollikni ko’rsatsa, ikkinchisi ijtimoiy ongda shakllangan sun’iy obrazni ochib beradi. Shu tariqa frazeologizm ommaviy munosabatni baholash vositasiga aylanadi. Publitsistik uslubning asosiy talabi – murakkab ijtimoiy vaziyatni qisqa, aniq va ta’sirchan shaklda ifodalashdir. Polisemantik frazeologizmlar aynan shu vazifani samarali bajaradi, chunki ular bir vaqtning o’zida tanish, ommaviy va semantik jihatdan zichdir. Shu sababli ularning uslubiy salmog’i ko’pma’nolilikning o’zida emas, balki qaysi semantik qatlamning konkret matn ehtiyojiga mos ravishda tanlanishida namoyon bo’ladi. Demak, publitsistik nutqda polisemantik frazeologizmlar uch asosiy funksiyani bajaradi: ular ijtimoiy baholashni ifodalaydi, ziddiyatni keskinlashtiradi va o’quvchini muayyan pozitsiyaga yo’naltiradi. Shu jihatdan ular publitsistik diskursning eng samarali ifoda vositalaridan biri hisoblanadi.

Og’zaki va so’zlashuv nutqi polisemantik frazeologizmlarning eng tabiiy va bevosita namoyon bo’ladigan nutqiy muhitidir. Bu yerda frazeologik birliklar oldindan rejalashtirilgan matn tarkibida emas, balki real kommunikativ vaziyat doirasida, tezkor nutqiy ehtiyoj asosida qo’llanadi. Shu sababli ularning ma’nosi ko’pincha keng kontekstga emas, balki konkret muloqot vaziyati, ohang, intonatsiya va suhbatdoshlar o’rtasidagi umumiy tajribaga tayangan holda aniqlanadi.

Polisemantik frazeologizmlarning bu nutq turidagi asosiy xususiyati – semantik qatlamlarning izohsiz, bevosita tanlanishidir. Masalan, *adi-badi aytishmoq* frazeologizmi bir vaziyatda yengil, erkin suhbatni bildirsa, boshqa holatda keskin og’zaki ziddiyatni ifodalaydi. So’zlashuv jarayonida bu farq qo’shimcha tushuntirishsiz, nutqning ohangi va kontekstual ishoralar orqali aniqlanadi. Shu jihatdan frazeologizm muloqot intensivligini belgilovchi indikatorga aylanadi: u bir xil shaklda turib, turli kommunikativ vaziyatlarni ifodalash imkonini beradi.¹²

Og’zaki nutqda baholovchi-pragmatik frazeologizmlar ham yuqori faollik ko’rsatadi. *Aqli kirdi* frazeologizmi bir holatda yetilish va anglashni bildirsa, boshqa vaziyatda kechikkan tushunishni ifodalab, ko’pincha kinoyaviy yoki tanqidiy ohang bilan qo’llanadi. Bu yerda semantik qatlamlar faqat ma’no farqi sifatida emas, balki gapiruvchining munosabatini ifodalovchi vosita sifatida ishlaydi. Xuddi shuningdek, *boshini og’ritmoq* frazeologizmi ham “o’ylamoq” ma’nosidan ko’ra “bezovta qilmoq”, “ortiqcha tashvish tug’dirmoq” mazmunida faolroq qo’llanadi. Bu holatda frazeologizm muloqotdagi norozilik yoki rad etish niyatini tez va aniq ifodalaydi. So’zlashuv nutqida aralashuv va bosim bilan bog’liq frazeologizmlar ham muhim pragmatik yukni o’z zimmasiga oladi. *Bosh suqmoq* frazeologizmi turli ma’nolarga ega bo’lsa-da, dialogik vaziyatda ko’pincha begona ishga aralashish mazmunini ifodalaydi. Xuddi shunday, *baland kelmoq* frazeologizmi oddiy ustunlikdan ko’ra bosim va hukmronlikni bildiruvchi qatlamda faolroq qo’llanadi. Bu birliklar orqali suhbatdoshlar o’rtasidagi ziddiyat va kuch nisbatlari ixcham, lekin aniq ifodalanadi.

Og’zaki nutqning muhim xususiyati – uning iqtisodiyligi, ya’ni murakkab mazmunni qisqa shaklda ifodalashga intilishidir. Polisemantik frazeologizmlar aynan shu talabga mos keladi, chunki ular bir vaqtning o’zida semantik zichlik va emotsional ta’sirni ta’minlaydi. Shu sababli ularning uslubiy salmog’i ko’pma’nolilikning o’zida emas, balki konkret vaziyatda qaysi qatlamning tez va samarali faollashishida namoyon bo’ladi.

Demak, og’zaki nutqda polisemantik frazeologizmlar nafaqat ma’no ifodalash vositasi, balki muloqotning pragmatik tuzilishini tashkil etuvchi asosiy elementlardan biridir. Ular orqali suhbatdoshlarning munosabati, emotsional holati va kommunikativ niyati bevosita yuzaga chiqadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, polisemantik frazeologizmlar til tizimida statik ma'no birliklari emas, balki nutq jarayonida faol ishlovchi dinamik semantik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ularning funksional qiymati ichki ma'no tuzilishida emas, balki aynan nutqiy vaziyatda qaysi semantik qatlamning tanlanishi va faollashishi bilan belgilanadi. Tahlil uch asosiy nutq ko'rinishida – badiiy, publitsistik va og'zaki nutqda – polisemantik frazeologizmlarning voqelanishini qiyosiy tarzda ko'rib chiqish imkonini berdi. Badiiy nutqda ular estetik va psixologik ifoda vositasi sifatida xizmat qilib, obraz yaratish va muallif pozitsiyasini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Publitsistik nutqda frazeologizmlar baholovchi va polemik funksiyani bajarib, ijtimoiy munosabatni shakllantirish vositasiga aylanadi. Og'zaki nutqda esa ular emotsional va pragmatik indikator sifatida ishlaydi, muloqotning tabiiyligi va intensivligini ta'minlaydi. Shu tariqa polisemantik frazeologizmlar tilning barcha nutqiy ko'rinishlarida faol qatnashuvchi, semantik qatlamlari kontekstga mos ravishda tanlanadigan va uslubiy salmog'i aynan shu tanlov orqali yuzaga chiqadigan murakkab lisoniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa frazeologik polisemiya hodisasini faqat lug'aviy darajada emas, balki nutqiy va uslubiy tizim doirasida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Boltaeva B.I. O'zbek tili frazeologik birliklarining transformatsiyasi (semantik-pragmatik tahlil): filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dis. ... avtoref. – Jizzax, 2019. – 49 b.
2. Burger H. Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 5th ed. – Berlin: Erich Schmidt, 2015.
3. Jabbarova A.J. Antropotsentrik frazeologik birliklarning lingvopragmatik tadqiqi: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dis. ... – Jizzax, 2022. – 142 b.
4. Jumayeva Z.Sh. Frazeologik birliklarning semantik va lingvokulturologik tadqiqi: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dis. ... avtoref. – Jizzax, 2021. – 58 b.
5. Jumanazarova G., Boltaeva B., Qulboyeva D. Frazemalarning nutqda qo'llanilishi. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017. – 128 b.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. 3-е изд. – Дубна: Феникс, 2005.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilida fe'l frazemalarining bog'lashuvi. – Toshkent: Universitet, 1992. – 126 b.
8. Yo'ldoshev B. Mustaqillik yillarida o'zbek frazeologiyasi: erishilgan yutuqlar va navbatdagi vazifalar // Xorijiy filologiya. – 2017. – № 1. – B. 5–13.
9. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Лексикология и лексикография: Избранные труды. – М.: Наука, 1977. – С. 140–161.